

UNIVERZITET U NIŠU
EKONOMSKI FAKULTET

Časopis "EKONOMSKE TEME"

Godina izlaza XLVIII, br. 3, 2010., str. 369-382

Adresa: Trg kralja Aleksandra Ujedinitelja 11, 18000 Niš

Tel: +381 18 528 601 Fax: +381 18 4523 268

ZNAČAJ I UTICAJ PRIVREDNE STRUKTURE NA PRIVREDNI RAZVOJ

Mr Vladislav Marjanović*

***Rezime:** Nijedno ozbiljnije tumačenje fenomena privrednog razvoja se ne može ni zamisliti bez pominjanja privredne strukture kao njegovog nezaobilaznog elementa. Veza privrednog razvoja i privredne strukture i strukturnih promena toliko je očigledna i bliska da se čak bez nje privredni razvoj ne može ni definisati. Pod pojmom „struktura“ podrazumevamo celinu sastavljenu od delova koji međusobno stoje u određenim međuzavisnim odnosima. Ta celina nije fiksirana i jednom zauvek data. Ona je promenljiva kategorija i na te promene celine utiču najrazličitiji faktori koje ćemo u nastavku diferencirati na različite načine (interne i eksterne, kratkoročne i dugoročne, itd).*

***Ključne reči:** privredna struktura, privredni razvoj, trosektorski model, strukturna transformacija*

1. Opšta razmatranja privredne strukture

Pojmom strukture se pored ekonomije i ostalih društvenih nauka, itekako bave i prirodne nauke, jer se u svim sferama čovekovog bitisanja pojavljuje interakcija delova koji čine kompleksnu celinu. Svaki segment prirode sačinjava određena struktura. Pa i sam čovek je struktura koja se neprekidno menja tokom vremena i stvara novi kvalitet (u psiho-fizičkom smislu). Sva hemijska jedinjenja su na primer određene strukture koje se pod različitim uticajima mogu da menjaju i takođe stvaraju nove kvalitete. Tako je i u ekonomiji. Privredni razvoj, posmatrajući ga kao kvalitativnu promenu pre svega, nemoguć je bez privrednog rasta kao njegovog kvantitativnog dela. Međutim, ovaj „kvalitativni“ doprinos „kvantitetu“ upravo daje privredna struktura.

* Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, E-mail: marjanovic_vladislav@yahoo.com

UDC 330.34, Pregledni rad

Primljeno: 11.06.2010. Prihvaćeno: 08.09.2010.

Čini se da ni jedan fenomen u ekonomiji nije toliko kompleksan kao fenomen privredne strukture, ako ni zbog čega drugog, a onda zbog veza sa gotovo svim najvažnijim pitanjima i fenomenima kojima se ekonomija bavi. Privredni razvoj kao kvantitativno uvećanje društvenog proizvoda jedne zemlje u određenom vremenskom periodu, zaista je nemoguće pratiti bez proučavanja privredne strukture koja je upravo njegov pokretač. Akumulativna sposobnost privrede i akumulacija u totalu, zavisi upravo od privredne strukture. Sistem cena u jednoj privredi je određen njenom privrednom strukturom. Regionalni razvoj je takođe problematika strukturne prirode.

Međutim, pogrešno bi bilo shvatiti da privredna struktura ima samo „interne,, efekte i relacije. Naprotiv, od privredne strukture će direktno zavisiti i struktura spoljne trgovine, a na taj način i struktura platnog bilansa zemlje.

Privredna struktura je direktno povezana i sa pitanjima tehničkog progresa, produktivnosti rada, zaposlenosti, inflacije, pitanjima vezanim za privredni sistem i ekonomsku politiku, pa čak i pitanjima koja se tiču specifičnih faktora kao što je klima, kultura, navike.

Opšte prihvaćena definicija privredne strukture ne postoji, što je i razumljivo, jer su se ovim složenim i izazovnim ekonomskim pitanjem ekonomisti bavili još u doba merkantilizma.

Još je na početku rečeno da je struktura skup međusobno povezanih delova koji čine celinu. „Celina shvaćena kao struktura nije samo skup delova, već takav skup u kome delovi stoje u odnosima koji su među sobom zavisni.“¹

Kuznets, recimo, definiše strukturu kao „relativno povezanu celinu sastavljenu od delova koji su u međusobnom odnosu, od kojih svaki od njih ima svoju specifičnu ulogu, ali svi oni funkcionišu u pravcu postizanja seta zajedničkih ciljeva“.²

Dakle, definicija strukture sadrži četiri ključna elementa u sebi:

1. delove,
2. odnos između tih delova,
3. odnos delova i celine i
4. dinamiku i promenu delova i odnosa.

¹ M. Korošić, „Cijene i strukturne promjene u privredi“, Informator Zagreb, 1976, str. 11.

² S. Kuznets, „On Comparative Study of Economic Structure and Growth of Nations“, The Comparative Study of Economic Growth and Structure, New York, NBER, 1959, str. 162.

Značaj i uticaj privredne strukture na privredni razvoj

Iz ovakvog definisanja strukture sledi još i to da menjanje bilo kog dela celine znači i promenu funkcionisanja i ostalih delova, a samim tim i čitave ovakve celine. To dalje upućuje na to da je struktura u neprekidnom procesu promena (jedni delovi strukture nestaju, drugi se pojavljuju, modifikuju se). Međutim, potpuno bi pogrešno bilo shvatiti da se ove promene dešavaju često i brzo. Stalnost (spora i ne česta promenljivost), osnovni su atributi poretka koga nazivamo strukturom. Struktura se, preciznije, može shvatiti i kao relativno nepromenljiv ili sporo menjajući poredak različitih elemenata. Samo u tom smislu je taj poredak struktura.³

Bez obzira što je poznavanje pojedinačnih elemenata od kojih se struktura sastoji i njihovog funkcionisanja od izuzetne važnosti, zaključci o konkretnoj strukturi se ne mogu izvlačiti na osnovu pojedinačnih delova. Njihov zajednički odnos daje pečat funkcionisanju čitave strukture.

Privredna struktura se u analitičke svrhe može definisati i kao odnos učešća proizvodnje u pojedinom sektoru, delatnosti ili grani prema ukupnoj proizvodnji jedne nacionalne ekonomije (horizontalna struktura) ili kao odnos proizvodnje pojedinih regiona i proizvodnje zemlje kao celine (vertikalna struktura).⁴

2. Osnovni koncepti privrednih sektora i trosektorski model

U savremenim ekonomskim diskusijama se vrlo često ističe trosektorska teorija sa svojim modelom. Ona je značajna kada se raspravljaju modeli privrednih sektora, privredne strukture, a pogotovo problema strukturne transformacije, gde je svakako nezaobilazna tema tercijarni sektor, koji u višim fazama transformacije postaje dominantan u stvaranju društvenog proizvoda neke zemlje.

Uz sve pozitivne elemente koji su osnova za dublja proučavanja privredne strukture i za osmišljavanje savremene teorije strukturnih promena, trosektorska teorija ima i niz nedostataka o kojima će biti govora u narednim redovima.

Trosektorska teorija se zasniva na ideji da tripartitnost privrede⁵ može da ukaže na osnovni smer privrednog rasta i posledice koje on ima na proizvodne faktore (rad i kapital). Teorija sadrži dve ključne pretpostavke:

³ H. Bortis, „Some Considerations on Structure and Change“, *Structural Change and Economic Dynamics*, No 11, Elsevier, 2000, str. 186.

⁴ Z. Arandelović, „Nacionalna ekonomija“, Ekonomski fakultet Niš, 2008, str. 101.

⁵ Privreda je dakle podeljena na tri mega sektora – primarni, sekundarni i tercijarni.

a) Ukupna proizvodnja jedne nacionalne ekonomije se može podeliti na tri sektora (primarni, sekundarni i tercijarni). Sa privrednim rastom se broj zaposlenih u primarnom sektoru relativno smanjuje u korist sekundarnog, a u vezi sa tim je i relativno opadanje broja zaposlenih u sekundarnom u korist tercijarnog sektora.

b) Privredni razvoj neke nacionalne ekonomije teče kroz tri stadijuma. Najpre je to primarni stadijum sa uglavnom jednostavnom agrarnom privredom, koji u višoj fazi razvoja prerasta u sekundarni stadijum, sa preovlađujućim proizvodnim (manufakturnim) delatnostima, dok u najvišem – tercijarnom stadijumu preovlađuju potreba za kulturom, obrazovanjem, uobličavanjem slobodnog vremena.⁶

Pitanje tehničkog progressa je u ovoj diskusiji nezaobilazno i on ima različit značaj za pojedine sektore. Mišljenje je da je u primarnom sektoru uticaj tehničkog progressa prilično veliki, ali da je taj uticaj definitivno najveći u sekundarnom, a najmanji u tercijarnom sektoru. Pošto tehnički progres često supstituiše faktore (rad kapitalom), zaključak je da se u sekundarnom sektoru sa privrednim rastom oslobađa radna snaga, a u tercijarnom sektoru kod koga je slab uticaj tehničkog progressa i istovremeno rastuća tražnja, broj zaposlenih se povećava.

Ono što je sigurno jedno od najkompleksnijih pitanja kada se govori o trosektorskom modelu, jeste problem svrstavanja pojedinih grana u odgovarajući sektor i ono se razlikuje kod pojedinih autora koji imaju različita viđenja ovog problema. Shodno tome i kriterijumi za raspodelu se razlikuju od autora do autora: kod *Fishera* je to dohodovna elastičnost tražnje, kod *Fourastiea* tehnički progres, dok je recimo kod *Wolfa* kriterijum za raspodelu sektora dominacija proizvodnih faktora.

Sigurno da je kod ovakvog raščlanjavanja sektora, tercijarni sektor najheterogeniji. Još je *Clark* vršio dublje raščlanjavanje tercijarnog sektora u cilju stvaranja homogenijih agregata. Jedna od solucija jeste to da se tercijarni sektor podeli na dva dela – deo koji zavisi od dohotka i deo koji zavisi od proizvodnje (dohodovno i proizvodno zavisni tercijarni sektor). Grane tercijarnog sektora koje su zavisne od dohotka direktno reaguju na promenu dohotka, dok proizvodno zavisni tercijarni sektor reaguje na promenu tražnje proizvodnog područja.

U dohodovno zavisni tercijarni sektor ubrajamo: lične i usluge domaćinstava, obrazovanje, usluge kreiranja slobodnog vremena, a u drugi

⁶ H. J. Pohl, „Kritik der Drei-Sektoren Theorie“, MittAB, Institut für Arbeitsmarkt und Berufsforschung Nürnberg, 1970, str 314.
372

Značaj i uticaj privredne strukture na privredni razvoj

(proizvodno zavistan) tercijarni deo spadaju: trgovina, transport, banke, osiguranje, komunikacije.⁷

Nasuprot *Clarkovoj* podeli sektora, *Fourastie* polazi od primarnih, sekundarnih i tercijarnih zanimanja. Tako radnika industrijskog preduzeća ubraja u sekundarna, a službenika istog preduzeća u tercijarna zanimanja.⁸ Međutim, i pored toga on nije uspeo da predstavi stvaran opseg tercijarnog sektora u privredi, jer se tercijarna zanimanja nalaze u sva tri sektora privrede, a uslužne delatnosti se ne mogu jednostavno odvojiti iz jednog dela privrede. U industrijskim granama postoje recimo tercijarna zanimanja kao što su uprava, istraživanje ili savetovanje potrošača, dok sa druge strane, u uslužnim preduzećima postoje sekundarna zanimanja, kao što su bravar, tehničar i mehaničar. Agregiranje tercijarnih ali i sekundarnih zanimanja ne izaziva samo velike poteškoće. Ona je u osnovi netačna tako da bi bilo neophodno raščlanjavanje prema funkcijama, a do današnjeg dana nije nađen adekvatan praktičan put agregiranja tercijarnih funkcija.

3. Faktori koji utiču na rast sektora

Privredni rast se zasniva u stvari na stalnom uzajamnom prilagođavanju ponude i tražnje roba i usluga. Tražnju pak determinišu razni faktori kao što su: rast i struktura stanovništva, dohodak, cene, razni psihološki momenti i spoljni (eksterni) uticaji.

Kada govorimo o **dohotku**, odmah na početku konstatovaćemo dve ključne stvari: prvo, pojedinačna dobra se traže od strane individua ili domaćinstava koji poseduju određenu količinu dohotka i drugo, povećanje njihovog dohotka dovodi polako do zasićenja njihove tražnje.

Ono što je logična posledica rastuće privrede, jeste i rastući dohodak i u skladu sa tim, promena strukture tražnje zavisno od njene dohodovne elastičnosti.⁹ Teza trosektorske teorije se sastoji u tome da je tražnja za tercijarnom proizvodnjom mnogo dalje od stadijuma zasićenja, za razliku od primarnih i sekundarnih proizvoda čija je tražnja blizu ove granice. Primarni i sekundarni proizvodi pokazuju malu dohodovnu elastičnost tražnje, za razliku od tercijalnih proizvoda. Ovaj stav se često kritikuje, jer pojedini luksuzni proizvodi primarnog i sekundarnog sektora kao što su nakit, skupi

⁷ Područja kao što su npr. saobraćaj, zanatstvo, građevinarstvo i rudarstvo se kod *Clark-a* mogu različito klasifikovati.

⁸ Umesto tercijarnog sektora, on govori o tercijarnom zanimanju.

⁹ Dobrima sa visokom dohodovnom elastičnošću tražnje se sa povećanjem dohotka brzo povećava i tražnja, dok je obrnuto sa dobrima čija je dohodovna elastičnost tražnje niska i njima se tražnja relativno sporo povećava.

automobili ili kavijar, imaju visoku dohodovnu elastičnost, a ne spadaju u tercijarni sektor. Ali i trgovina i saobraćaj koji su deo tercijarnog sektora, imaju pak nisku dohodovnu elastičnost tražnje.

Kad govorimo o **cenama**, treba reći da se one menjaju onako kako se menja i produktivnost u pojedinim granama. Grane sa neznatnim tehničkim progresom imaju rastuće troškove plata, dok one sa većim tehničkim progresom (većom produktivnošću), mogu da drže cene konstantnim ili da ih čak snižavaju. Prema trosektorskoj teoriji, tercijarni sektor koji ima generalno visoku dohodovnu elastičnost tražnje, ima i neznatan rast produktivnosti.

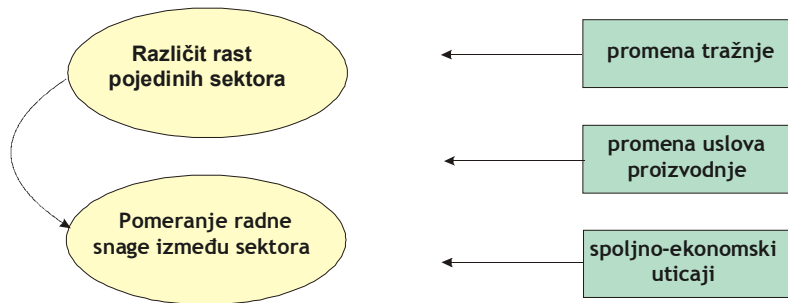
Uslovi proizvodnje su još jedan od bitnih faktora koji utiču na rast pojedinih sektora. Povećan *output* pri rastućoj tražnji, moguće je postići na dva načina: povećanjem produktivnosti ili povećanim ulaganjem proizvodnih faktora.

Produktivnost rada se u tercijarnom sektoru povećava vrlo slabo (ispod prosečno), zato što se tražnja za tercijarnim proizvodima povećava onako kako raste životni standard i ima individualnu prirodu, pa masovna proizvodnja uz povećanu produktivnost nije moguća u većem broju tercijarnih delatnosti. Sem toga, ova „proizvodnja“ se ne može lagerovati i po pravilu se proizvodi na licu mesta, onde gde se i troši. Zbog velike heterogenosti tercijarnog sektora, različite su i mogućnosti povećanja produktivnosti.

Spoljno-ekonomski uticaj je veoma značajan za razvoj privrednih sektora, pre svega u savremenim uslovima gde gotovo i da ne postoji slučaj zatvorene privrede. Uvozna i izvozna tražnja u okolnostima „otvorene privrede“ mogu bitno uticati na razvoj pojedinih sektora, o čemu će se ova disertacija baviti u narednim poglavljima.

Clark, Fisher i Fourastie su napravili čvrstu vezu između stadijumskog i sektorskog modela – u primarnom stadijumu privrednog razvoja primarni sektor ima najveći značaj, u sekundarnom stadijumu sekundarni, a u tercijarnom najveći značaj ima tercijarni sektor. Dakle, u različitim stadijumima sektori nemaju podjednak značaj za privredni rast.

Grafikon 1.

Primarni sektor. Široko je poznata činjenica da primarnom sektoru u početnom (primarnom) stadijumu privrednog razvoja pripada dominantna uloga. U većini evropskih zemalja preko 50% ukupne privrede u 19. veku činio je primarni sektor, a taj udeo je u prethodnim vekovima bio i veći. Što se sekundarnog sektora tiče, on se u ovoj fazi razvijao gotovo zanemarljivim intenzitetom. Skoro da uopšte nije dolazilo do porasta produktivnosti, pa tako efekat supstitucije kao i dohodovni efekat gotovo da i nisu vredni pomena.

U ovoj fazi se beleži i slab intenzitet spoljno trgovinske razmene i dohotka ostvarenog na ovaj način. Štednja i akumulacija jedva da su bili mogući jer su se tek zadovoljavale samo najnužnije potrebe i skoro čitava tražnja se odnosila na primarne proizvode. Treba reći i da je pretežan deo radnog stanovništva bio zaposlen u proizvodnji esencijalnih primarnih proizvoda.

Prelazom na sekundarni stadijum, nacionalni dohodak polako dostiže takav nivo na kome je moguće osigurati dovoljnu ishranu stanovništva. Dohodovna elastičnost tražnje za primarnim proizvodima počinje da pada jer su „kapaciteti ljudskog stomaka ograničeni“. U ovom periodu se počinju realizovati i brojni pronalasci u privredi, produktivnost raste, ali raste i tražnja koja postaje sve diverzifikovanija.

Povećanje dohotka dovelo je do toga da se polako pređe sa tražnje osnovnih prehrambenih proizvoda na tražnju prehrambenih proizvoda veće vrednosti. Izdaci za primarne proizvode su još uvek u fazi rasta, ali je to sada mnogo sofisticiranija verzija primarnih proizvoda, koji polako dobijaju svoju ambalažu, bolji kvalitet i završnu obradu.¹⁰ Povećanju tražnje za primarnim proizvodima doprinosi i pojava raznih pratećih usluga.

¹⁰ Bolje upakovana hrana, konzervirane namirnice, uvoz južnog voća, restorani, kantine, otprema na kućnu adresu.

Razvijenije privrede u višoj fazi razvoja karakteriše pomeranje odnosa cena faktora u korist faktora kapitala, a supstitucija rada kapitalom postaje sve veća.

Tehnički napredak i povećanje ulaganja kapitala u primarnu proizvodnju je pri konstantnom radnom potencijalu vodilo daljem povećanju proizvodnje koju je omogućavala povećana tražnja. Investicije su postavljene u okvire koji su određeni „granicom zasićenosti“.

Sekundarni sektor. Sa početkom realizacije pronalazaka u privredi, sekundarni sektor počinje da se širi. U njemu produktivnost počinje naročito da raste što utiče i na dalje povećanje nacionalnog dohotka. Agregatna tražnja postaje sve diferenciranija i polako izlazi iz okvira neophodnih primarnih dobara, jer se sve više traže sekundarna dobra.

Uz istovremeni proces proširenja proizvodnje i povećanja dohotka, beležimo još jedan fenomen, a to je prelazak radne snage iz primarnog u sekundarni sektor. Ukoliko se dobra sa visokom dohodovnom elastičnošću mogu proizvesti sa poboljšanom tehnikom, usled toga se neće osloboditi višak radne snage, već naprotiv, ovakve proizvodne grane privlače dodatnu radnu snagu, što *Fisher* naziva „efektom upijanja“.

Drugačija situacija se javlja u sektorima čija je dohodovna elastičnost tražnje niska, pa se kod njih sa poboljšanjem proizvodne tehnike oslobađa višak radne snage (jer se plate radnika uglavnom ne povećavaju zbog toga), pa se ovaj efekat zove i „efektom odbijanja“.

Koliko brzo tražnja za pojedinim dobrima dostiže tačku zasićenja, zavisi od toga da li se može u njenoj proizvodnji izvršiti „unificiranje ukusa“ i omogućiti njena masovna proizvodnja sa povećanom produktivnošću. Ukoliko se radi o proizvodima koje karakteriše individualna (pojedinačna) tražnja, kod proizvodnje takvih proizvoda se teško može raditi na povećanju produktivnosti, pa se tako zbog povećane cene ovih proizvoda oni nalaze na potrošačkom spisku tek u fazama većeg dohotka, pa će i zasićenje tražnje za njima biti na višim fazama razvoja.

Ukoliko bi se tehnički progres u sekundarnom sektoru postavio kao konstantan, onda bi u dogledno vreme rast ovog sektora stigao do svoje gornje granice. Ipak, tehnički progres omogućava dalju proizvodnju novih proizvoda, koja sa povećanjem dohotka potrošača dobijaju na značaju, a tu pre svega ističemo trajna potrošna dobra. Trajna potrošna dobra mogu da zamene i neke usluge pa otuda postoji i posebna pobuda za njihovom kupovinom, jer zbog nezatnog povećanja produktivnosti uslužnih

Značaj i uticaj privredne strukture na privredni razvoj

delatnosti, cena njihovih proizvoda ostaje relativno visoka, pa je od interesa krajnjeg potrošača da ih supstituiše.

Međutim, pogrešno bi bilo zaključiti da proizvodnja trajnih potrošnih dobara koje proizvodi sekundarni sektor, dovodi do nazadovanja tercijarnog sektora. Naprotiv, ovakva proizvodnja podstiče razvoj proizvodno zavisnih tercijarnih grana o kojima će kasnije biti više reči.

Povećana tražnja za industrijskim potrošnim dobrima iziskuje povećanje kapaciteta ovakvih sekundarnih delatnosti, ali i povećanje kapaciteta proizvodno zavisnog tercijarnog sektora. Istovremeno u formi investicija nastaje iznadprosečna tražnja za sekundarnim kapitalnim proizvodima, a to opet izaziva povećanje proizvodnje proizvodno zavisnog tercijarnog sektora. U ukupnom sekundarnom sektoru (proizvodnja potrošnih i proizvodnja kapitalnih dobara) i u proizvodno zavisnom tercijarnom sektoru, zbog širenja proizvodnje nastaje dohodovni efekat, a to dovodi do daljeg povećanja tražnje za sekundarnim potrošnim dobrima i dohodovno zavisnim tercijarnim uslugama. Takođe, raste i tražnja za dobrima primarnog sektora, ali više kvalitativno nego kvantitativno. Ovakav ukupan porast tražnje opet pokreće krug proizvodnje sekundarnog sektora potrošnih dobara i zajedno sa njim dohodovno zavisnog tercijarnog sektora, a neposredno nakon toga i sekundarnog sektora kapitalnih dobara i proizvodno zavisnog tercijarnog sektora. Zaključujemo da tehnički progres posredno utiče na širenja proizvodnje kapitalnih dobara.

Tercijarni sektor. Rast primarnog i sekundarnog sektora (a pogotovo sekundarnog), neminovno povlači povećanje tražnje za proizvodno zavisnim tercijarnim granama (pre svega trgovine, saobraćaja, kreditnih i osiguravajućih firmi, komunikacija).

Trgovina (na malo i veletrgovina) ima veliki značaj kao „pratilac“ ekspanzije proizvodnje, jer ima zadatak da raspodeli veću količinu ponuđenih dobara, odnosno da izgradi dodatne lance distribucije za nove proizvode koji se pojavljuju na tržištu. Saobraćaj pak sve više dolazi do izražaja jer je proizvodnja pojedinih industrijskih proizvoda skoncentrisana na manjem broju proizvodnih punktova, dok je poljoprivredna proizvodnja rasuta u prostoru, a koja sve više počinje da proizvodi za tržište.

Mogućnost rasta produktivnosti je u ovim tercijarnim granama slična onoj u sekundarnoj proizvodnji, a zaposleni imaju sličan položaj kao i zaposleni u sekundarnom sektoru (ako tražnja raste i u uslovima povećanog tehničkog progressa broj radnika se ne smanjuje, dok se u uslovima opadajuće tražnje pojavljuje „efekat oslobađanja“).

Clark, Fisher i Fourastie su tek u tercijarnom stadijumu očekivali širenje tercijarnog sektora, ali je to širenje već u sekundarnom stadijumu zabeležio proizvodno zavisni tercijarni sektor.

I dok je rast proizvodno zavisnog tercijarnog sektora samo indirektno izazvan rastom dohotka, rast dohodovno zavisnog tercijarnog sektora se zasniva direktno na tražnji potrošača, odnosno rastu dohotka, ali i koeficijentu elastičnosti tražnje.

Postavlja se pitanje da li sa porastom dohotka dolazi do zasićenja u ovim granama i ono je direktno skopčano sa pitanjem povećanja produktivnosti u ovom sektoru. Zbog male sličnosti tražnje za ovim uslugama postoji jedna doza otpora mehanizaciji i automatizaciji, mada je ona moguća u jednom delu uvođenjem mašina za male proizvodnje ili kroz razvoj informacionih uređaja i programa za manji broj standardizovanih usluga, tako da je problem zasićenja sasvim moguć u ovim tercijarnim granama.

4. Koncept privrednih sektora u savremenim uslovima – negiranje ili razrada trosektorskog modela?

Povećanje udela usluga u ukupnom *outputu* skoro svih zemalja na svetu i „pomeranje ka uslužnoj ekonomiji“, glavna je karakteristika savremenog ekonomskog razvoja. Tercijarni sektor se tokom vremena toliko proširio i izdiferencirao, da je danas prosto nemoguće pratiti sve aktivnosti u okviru njega kao homogenu celinu. Zato je intencija savremenog strukturalističkog poimanja sektora da se tercijarni sektor mora dalje diferencirati na kvaternarni, pa čak i kvinarni sektor, što ćemo pokušati da objasnimo u narednim redovima.

Polazimo od dve osnovne tvrdnje kada je u pitanju proučavanje sektorskih problema u savremenim uslovima: prvo, primarne, sekundarne, tercijarne i kvaternarne aktivnosti su ekonomiji dovoljno različite da dopuštaju međusobno odvajanje i komparativnu analizu i drugo, na ukupnu stopu rasta i efikasnost privrede utiču promene relativnog značaja, doprinosa i *in-out* odnosa ovih sektora.

Tripartitna podela privrede koju pratimo od *Clarka*, pa do *Kuzneta*, pokazuje da se tri mega sektora mogu razlikovati po korišćenju prirodnih resursa, po obimu operacija proizvodnih jedinica, po proizvodnom procesu, po finalnom proizvodu i po kretanju njihovih udela u ukupnom *outputu* i korišćenim resursima. „Ubacivanje“ četvrtog sektora nije svojstveno ranijoj literaturi, ali je važno podeliti veliki tercijarni sektor koji sadrži delatnosti (*industries*) koje se razlikuju po stopama rasta, kapitalnom intenzivnošću ili

Značaj i uticaj privredne strukture na privredni razvoj

prema produktivnosti rada. Mnoga empirijska istraživanja ukazuju na rastući udeo kvaternarnog sektora u nacionalnoj ekonomiji, bilo kada je u pitanju udeo u GDP-u ili u zaposlenosti.

Negiranje trosektorske hipoteze u savremenim uslovima, odnosno njeno proširivanje novim sektorima, logično upućuje na obavezu njihovog definisanja.

Kvaternarni sektor se odnosi zapravo na intelektualne usluge kao što su: generisanje, raspodela i širenje informacija, konsultacije, edukacija i istraživanje i razvoj (R&D). Ponekad su one inkorporirane u tercijarni sektor, ali se danas smatra da se intelektualne usluge dovoljno razlikuju od ostalih da bi se mogle posmatrati kao poseban sektor. Ovaj sektor je posebno značajan u razvijenim zemljama i zahteva visoko obrazovanu radnu snagu.

Kvaternarni sektor se sastoji od takvih delatnosti koje obezbeđuju informacione usluge uključujući i ICT (*Information and Communication Technologies*), konsultantske usluge i R&D (*Research and Development*). Međutim kvaternarni sektor se može posmatrati i kao sektor u koga ulažu proizvodne kompanije kako bi osigurale dalju ekspanziju (smanjivanjem troškova, širenjem tržišta, inovacijama, novim proizvodnim metodama).

Iz svega navedenog možemo izvući sledeći zaključak.

Prvo, trosektorska hipoteza koja je osnov izučavanja problema privredne strukture i strukturne transformacije, u savremenim uslovima postaje neadekvatna jer se tercijarni sektor veoma proširio i izdiferencirao.

Drugo, širenje uslužnog sektora, najpre u najrazvijenijim ekonomijama, a zatim i u svim ostalim, dovelo je do toga da se on više ne može pratiti kao homogena celina i da se omora podeliti na dva ili čak tri sektora. Radi se naime o kvaternarnom i kvinarnom sektoru koji su dovoljno različiti i specifični među sobom da se mogu izdvojiti kao posebna celina.

Treće, izdvajanje kvaternarnog i kvinarnog sektora iz tercijarnog značajno je i zbog toga što njihovo nezavisno proučavanje (dakle ne kao sastavnih delova tercijarnog sektora), može bitno olakšati istraživanje ponašanja pojedinih uslužnih delatnosti i logiku funkcionisanja ovih sektora.

Četvrto, kvaternarni sektor kao sofisticirani uslužni sektor, dominantan je u skoro svim najrazvijenijim privredama sveta, što dovoljno dokazuje da je on zapravo i glavna poluga ovog razvoja.

Peto, ekspanzija kvaternarnog sektora uslovljava i promenu strukture radne snage ka kvalifikovanim zanimanjima što je pozitivno, jer samo visoko stručna radna snaga stvara i najveću dodatnu vrednost.

Šesto, ipak kvantitativne metode još uvek ne mogu do kraja da izmere uticaj kvaternarnih aktivnosti, tj. intelektualni doprinos privrednom rastu, što je veliko ograničenje proučavanju ovog sektora.

5. Struktura i rast – strukturna transformacija razvijenih i nerazvijenih zemalja

Zaključak je da su strukturne promene veoma i čvrsto povezane sa privrednim rastom, što je bio i osnovni zaključak klasične razvojne ekonomije. U skladu sa tim je industrijalizacija kao forma strukturne transformacije posmatrana kao pokretač i nosilac tehnoloških promena, a ukupan rast produktivnosti je uglavnom rezultat realokacije rada iz sektora sa niskom produktivnošću, u sektore sa visokom produktivnošću.

Danas je rast suštinski povezan sa dinamikom proizvodne strukture i sa pojedinim institucijama koje su stvorene da je podrže. Ključ uspešnog razvoja u savremenim uslovima je dakle dinamička proizvodna struktura s jedne strane i makroekonomsko okruženje koje podržava ovakvu strukturu, s druge strane.¹¹ Naravno ovde treba imati i širi institucionalni kontekst, kao i adekvatno obrazovanje i infrastrukturu kao faktore bez kojih je savremeni rast nemoguć.¹²

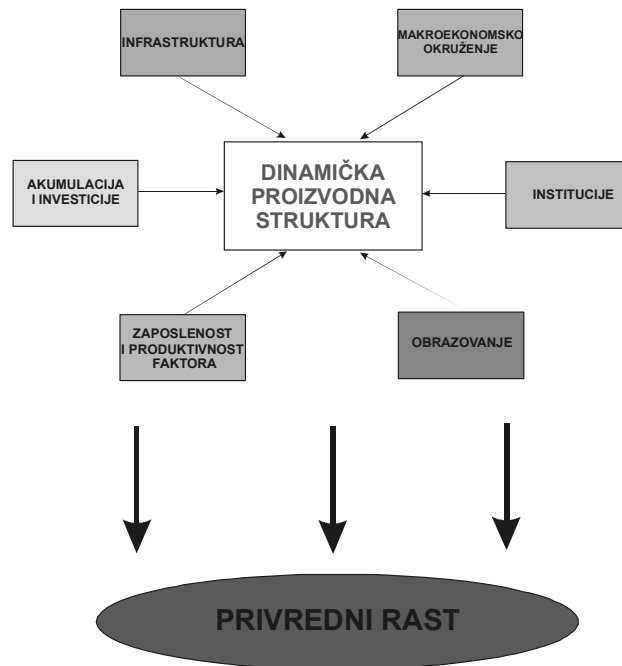
Imajući u vidu da je poslednjih godina i decenija beležen ekspanzivan rast i da se on veoma razlikuje od razvijenih do nerazvijenih zemalja, analizu bi trebalo početi tako što bi se napravila distinkcija pokretača razvoja kod razvijenih i nerazvijenih zemalja, koji se inače bitno mogu razlikovati. Takođe, brzina i dubina strukturne transformacije se razlikuje među zemljama, pa su recimo neke (poput „azijskih tigrova“) uspele da naprave brzi prelaz sa poljoprivrede na industriju i usluge, dok su pak druge, čija je strukturna transformacija bila slaba, po razvoju daleko iza njih.

Akumulacija i struktura investicija su takođe veoma bitne za savremeni privredni rast, ne samo radi ubrzanja industrijske proizvodnje, već i radi usluga čije je investiranje veoma bitno, jer one takođe ubrzavaju industrijski rast.

¹¹ J. A. Ocampo, „Structural Dynamics and Economic Development“, Social Institutions and Economic Development, Kluwer Academic Publishers Netherlands, 2002, str. 56.

¹² Institucije, obrazovanje i infrastruktura imaju indirektnu ulogu u određivanju kretanja privrednog rasta.

Grafikon 4.

Zaposlenost i produktivnost takođe bitno utiču na strukturne promene i privredni rast razvijenih, a pogotovo nerazvijenih privreda. Stalni rast produktivnosti rada i realokacija radne snage iz sektora sa niskom u sektore sa visokom produktivnošću, karakteristika je brzo rastućih privreda. Ipak, značajna promena u kretanju zaposlenosti ka industrijskom i uslužnom sektoru je takođe zabeležena i u regionima i zemljama sa malim rastom, ali ovde rast zaposlenosti nije praćen rastom produktivnosti, što pokazuje da je rad apsorbovan u aktivnostima sa niskom produktivnošću gde je prilično neiskorišćen.¹³

Literatura

1. M. Korošić, „Cijene i strukturne promjene u privredi“, Informator Zagreb, 1976.
2. S. Kuznets, „On Comparative Study of Economic Structure and Growth of Nations“, The Comparative Study of Economic Growth and Structure, New York, NBER, 1959.

¹³ Ovo dokazuje i uzorak od 57 zemalja grupisanih u 10 geografskih grupa, rađen od strane UN, „World Economic and Social Survey 2006, Diverging Growth and Development“, UN Economic and Social Affairs, 2006.

3. H. Bortis, „Some Considerations on Structure and Change“, Structural Change and Economic Dynamics, No 11, Elsevier, 2000.
4. H. J. Pohl, „Kritik der Drei-Sektoren Theorie“, MittAB, Institut für Arbeitsmarkt und Berufsforschung Nürnberg, 1970.
5. J. A. Ocampo, „Structural Dynamics and Economic Development“, Social Institutions and Economic Development, Kluwer Academic Publishers Netherlands, 2002.

SIGNIFICANCE AND INFLUENCE OF ECONOMIC STRUCTURE ON ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract: Nowadays, it seems that there are no serious interpretations of the phenomenon of economic development without mentioning economic structure being related to the previous. The relation between economic development and economic structure and structural changes is so obvious and close that, without it, defining of economic development wouldn't be possible. The notion "structure" implies a whole made of parts that are mutually connected by interdependent relationships. That whole is not riveted or permanently given. It is a changeable category and changes are influenced by various factors which will be differentiated in various ways (internal and external, short-term and long-term, etc).

Keywords: economic structure, economic development, three-sector model, structural transformation.